

ЕТИМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Ярослава БЕЛЬМАЗ (Полтава, Україна)

Статтю присвячено проблемі формування топонімії Великої Британії. Автор зосереджує увагу на етимології англійських топонімів. Аналізуються основні шари англійської топонімії: назви докельтського періоду, британські (кельтські) назви, латинські назви, англо-сакські назви, французькі назви. Кожен із зазначених шарів топонімії має свої специфічні ознаки, за допомогою яких можна простежити формування того чи іншого топоніму та з'ясувати його етимологію та семантику.

Ключові слова: *ономастика, топоніми, екстралінгвістичні фактори, етимологія, семантика.*

The article deals with the issue of forming of Great Britain toponymy. The author focuses on the etymology of English toponyms. Basic layers of English toponymy are analysed: place-names of preCeltic period, British (Celtic), Latin, Anglo-Saxon, and French place-names. Each of the layers mentioned above has its specific features that help follow a particular toponym formation and ascertain its etymology and semantics.

Keywords: *onomastics, toponyms (place-names), extra-linguistic factors, etymology, semantics.*

Питання топоніміки здавна були в колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад М. Ломоносов, О. Потебня, І. Бодуен-де-Куртене, у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімічний матеріал; інші (І. Срезневський, М. Максимович, М. Сумцов, О. Соболевський, О.Саліщев) розглядали його як предмет окремого дослідження. На сучасному етапі топоніміка усамостійнюється, виділяється в окрему науку. Як зазначав Б. Серебряков, "...сучасний період розвитку світової лінгвістичної науки характеризується інтенсивними дослідженнями в галузі ономастики. Подібні дослідження проводяться не тільки у великих країнах (США, Франція), але і у малих (Фінляндія, Швеція, Бельгія, Данія та ін.). Великий інтерес до ономастики спостерігається у Польщі, Чехії, Словаччині та Болгарії" [10, с. 27].

Великий внесок у розвиток англійської топонімії зробили шведський лінгвіст Е. Еквол, англійський лінгвіст Р. Коатс, англійський топоніміст М. Геллінг. Також дослідженням топонімів займалися такі англійські та американські лінгвісти, як О. Падел, Р. Ремсей, А. Сміт, Г. Стюардт, В. Уотсон та ін.

Посилений інтерес до дослідження географічних назв – явище не випадкове, воно продиктоване насамперед науковими і практичними міркуваннями і тим значенням, яке вони посідають у розв'язанні різних питань суспільних наук. Географічні топоніми – явище суспільне. Вони, як і все, що дійшло до нас з найдавніших часів – пам'ятки матеріальної і духовної культури, мова, писемність, світогляд, звичаї та інше, – є продуктом суспільних відносин. На складному історичному шляху розвитку географічних назв (це стосується сфери формування їх внутрішнього змісту, будови й становлення) у їх творенні, як і в творенні кожного суспільного явища, брали участь різні фактори, найголовніші з яких історичні, лінгвістичні та географічні. Певні зв'язки з топонімією ілюструють етнографія, соціологія та інші галузі науки. Топонім не існує без названого об'єкта, а об'єкт вивчає географ. Потреба ж у топонімах, їх змісті, змінах продиктовані історією, але лише через мову. Назва – слово, факт мови, а не географії і не історії безпосередньо. Лінгвістика – ключ до розуміння і осмислення інформації назви. Без застосування лінгвістичних методів неможна також збагнути будови назв, оскільки лінгвістика “знаходить корінь власної географічної назви і, що незмірно важливе, слово, від якого ця назва утворена” [2, с. 43].

Географічні назви Великої Британії надзвичайно багаті і різноманітні в основному через зміни, які відбуваються в мові та культурі. Отже, топоніми цієї країни містять елементи, які беруть свої корені з мов, принаймні п'яти різних народів – кельти, римляни, англосакси, скандинави, французи. Всі ці народи зробили свій внесок у топонімію країни і створили англійські топоніми такими, які вони є сьогодні.

Мета даної статті – проаналізувати етимологічні особливості формування топонімів Великої Британії.

Загальновідомим є той факт, що на формування лексичного складу мови, в тому числі й топонімії, впливають екстралінгвістичні фактори, не останню роль з-поміж яких відіграють різного роду завоювання території. В результаті цього англійські топоніми походять з різних мов, найчастіше з добритської, мови давніх бритів, латини, давньоанглійської, давньоісландської (2-х варіантів) та давньофранцузької. Кожна з цих мов зробила свій внесок у формування сучасної англійської топонімії.

К. Елліотт зазначає, що при визначенні семантики сучасного топоніма слід враховувати його етимологію [13]. Так, сучасні форми деяких топонімів чітко відбивають значення, наприклад, Ashwood (Staffordshire) означає “ash wood” – “ясеневий ліс” [12, с. 6]. У інших випадках сучасні форми топонімів є оманливими. Наприклад, Rockbeare (Devon) не має нічого спільного ані зі скелею (rock), ані з ведмедем (bear); воно означає “grove frequented by rooks” – “гай, який часто відвідують граки” [14, с. 274]. Зустрічаються топоніми, які мають декілька різних значень і походжень. Так, Oulton має значення “old farmstead”, “Outhulf’s farmstead”, “Wulfa’s farmstead” чи “Ali’s farmstead” [11, с. 18]. Лише встановлення часу виникнення топоніму може дати відповідь, яке з ж значень є оригінальним. Іноді сучасні топоніми формуються за допомогою елементів давньоанглійської мови, що теж ускладнює аналіз семантики. Наприклад, елемент “ham”, міг походити від двох слів давньоанглійської мови: “ham” – “homestead, village, manor, estate” (садиба, село, маєток) та “hamm” – “enclosure, land hemmed by water or marsh or higher ground, land in riverbend, rivermeadow, promontory” (огорожа, земля, огорожена водою або болотом, мис) [14, с. 381]. В той же час назви річок Ache, Eche, Esk, Usk походять від британського слова “isca”, що означає “water” (вода) [15, с. 77].

Найбільш ранні назви англійських населених пунктів відносяться до того періоду, коли людина величезною мірою залежала від природи, коли люди селилися на невеликих ділянках, відвойованих у лісу, уздовж річок, тому це

природно, що з-поміж ранніх назв велике місце посідають терміни, що фіксували спочатку природні об'єкти, перенесені на населені пункти в результаті асоціації за суміжністю (пагорб, вирубка, джерело – Lew, Lea, Thatto). Подібні назви являють собою еліпси, через те, що загальні "село", "поселення" опускаються [3, с. 42].

Самі ранні географічні назви в Англії належать до докельтського періоду. Таких назв небагато, до них належать, наприклад, назви річок: Colne (Колн), Nurnber (Хамбер), Itchen (Ітчен), Ouse (Аус), Wey (Вей). Вважають, що ці назви вже були у вжитку до кельтського поселення 4 ст. до н.е. [14, с. xvii]. Пізніше ці назви були адаптовані бриттами, а потім і англо-саксами.

Наступний прошарок – це британські (бритські) назви, які використовували бритти (кельтські племена). Такі топоніми вважаються також кельтськими.

Топоніми кельтського походження прийнято вважати споконвічними. Найбільша кількість кельтських топонімів спостерігається на півночі і заході британських островів (особливо Уельс і Корнуолл).

Питання кельтського компонента в складі англійської топонімії, на наш погляд, досить складне і може бути вирішене неоднозначно. Це пов'язано з проблемою збереження і розселення племені бриттів після того, як англосакси колонізували Британію. Однак, можна виділити деякі райони, в яких у значній мірі збереглися кельтські елементи. Це може бути зроблено на основі наступного спостереження: сер.-англ. мовою “walas” позначало “бритти”, отже, райони з наявністю в назвах повторюваного елемента *wal-* (Walton, Walcott, Walworth, Walden, Walpole, Walbrook) можуть бути місцями відносно великого збереження кельтського компонента. Назви двох англійських графств Devon і Kent походять від стародавніх племен бриттів Dumnonii і Cantii. Кельтські корені присутні в назвах природних об'єктів (річок, гір, лісів), більшість англійських річок має кельтські імена – Avon, Don, Eke, Axe, Esk, Usk, Thames, Derwent, Severn, Dee [7, с. 48].

Ціла низка кельтських топонімів зберіглася й адаптувалася англо-саксами. Наприклад, збереглися назви річок, пагорбів, лісів і долин. Два кельтських слова для позначення слова “hill” (пагорб) “bre” і “pen” зберіглися у цілій низці географічних назв: Brill (Buckinghamshire), Bredon (Herefordshire and Worcestershire), Breedon on the Hill (Leicestershire), Brewood (Staffordshire), Pendle Hill [12; 14, с. 52], Penhill, Pencoyd, Penge, Penketh, Penrith.

Кельтський компонент “ced” означає “wood” (ліс) і спостерігається у таких географічних назвах: Chute Forest (Wiltshire) [12, с. 108], Chetwode (Buckinghamshire) [14, с. 76], Lytchett (Dorset) [14, с. 219]. Такий компонент, як “kumb” означає “valley” (долина): Combe, Coombe, Butcombe, Thorncombe [13].

Деякі кельтські назви мають у своєму складі так звані “інверсійні складні слова” (inversion compounds), в яких ад’єктивний елемент є не першим, а другим. Наприклад, Pensax означає “hill of the Anglo-Saxon” (схил англо-саксів або англо-саксонський схил) [14, с. 256].

Наступний, за хронологією, лексичний шар у топонімії Великої Британії вважається латинський. Існують різні точки зору щодо впливу латини на формування топонімії Англії. Так, В. Д. Біленька вважає, що у сучасній топонімії Англії сліди латинського впливу майже невідчутні. Ті, які вдалося виявити, відносяться до різних епох, взагалі, епоха так званої Римської Британії не здійснила істотного впливу на долю топонімії країни, найменування того періоду неможна віднести до повністю латинських, це були швидше латинізовані форми більш давніх кельтських найменувань. І донині в цих латино-кельтських комплексах зберіглася більше кельтська основа, а латинські суфікси і флексії в процесі еволюції редукувались або зникали [1].

К. Елліотт навпаки відзначає значний вплив латини на топонімію Англії. Так, наприклад, давньоанглійський елемент *ceaster* у складних топонімах походить від латинського *castra*. Він вживається або в поєднанні з давніми визначальними компонентами, найчастіше кельтського походження (Chinchester, Winchester, Silchester), або з кельтськими назвами річок (Doncaster, Colchester, Lancaster), або самотійно (Chester) [4, с. 172; 13].

Часто англійські означальні компоненти просто замінюються на схожі латинські: Great Little на відповідні Magna і Parva (Ashby – Ashby Magna, Ashby Parva), або визначення ambo – обидва (Hutton Ambo, що включає в себе High, Low Hutton). Нерідко зустрічається заміна прийменників і прислівників для позначення місцезнаходження об'єктів: within і without, що позначають положення всередині і зовні міських стін, передаються або як intra – extra, або як intrinseca – extrinseca (Romsey Intra - Romsey Extra, Ryme Intrinseca – Ryme Extrinseca). Що стосується прийменників, то особливо часто зустрічаються sub – у підніжжя (Thorpe sub Montem), juxta – близько, на (Brandwel juxta Mare, Kingston juxta Yeovil), super – на (Weston super Mare), cum – с (Stow cum Quy, Stone cum Ebony) [5, с. 67].

У 449 році н.е. англи, сакси і джути почали заселення Британських островів. Англо-саксонці назвали свою нову країну Engaland (країна Англів), а їхня мова отримала назву Englisc, яку сучасні вчені називають давньоанглійською або англо-саксонською. Через те, що сучасна англійська мова безпосередньо набувала розвитку із давньоанглійської, то топоніми, що мають давньоанглійське походження, вважають споконвічними.

Більшість назв географічних об'єктів на території графств Норфолк і Суффолк спочатку дали англосакси. Давньоанглійські слова, які вони використовували, дуже численні. Нижче наведено найпоширеніші давньоанглійські елементи: *bourne, burn* – струмок (Ashbourne, Blackburn, Bournemouth, Eastbourne); *don, den, dun* – пагорб (Abingdon, Bredon, Willesden); *ham* – ферма (Rotherham, Newham, Nottingham); *lea, ley, leigh* (від *leah*) – ділянка землі, очищена від дерев і чагарників (Barnsley, Hadleigh, Leigh); *tun, ton* – обгороджене місце, ферма (Tunstead, Brighton, Coniston); *well* – колодязь, джерело (Elmswell, Bakewell); *weald, wold* – пагорб, вкритий лісом (Wealdstone, Stow-on-the Wold, Southwold). Таким чином, можемо зробити висновок, що найбільшу кількість топонімів складають англо-саксонські назви, або давньоанглійські, бо англосакси займали більшість території Великої Британії,

утворивши свою нову країну, вони давали назви населеним пунктам, рікам, селищам [6, с. 17].

Після завоювання Англії норманами (1066 р.) деякі назви географічних об'єктів отримали суфікси і префікси, які вказують на їх нових власників, як наприклад Grays Thurrock або Stoke Mandeville, Stanton Lacy і Newport Pagnell. Також вже існуючі топоніми під впливом норманського діалекту давньофранцузької мови перетворилися в псевдо-французькі назви, наприклад Chapel-en-le-Frith (Fr. Church-in-the, OE. Woods); Chester-le-Street. Але норманське завоювання не зробило значного впливу на топонімічну карту Британії. Французькі елементи не мають місць особливої локалізації, ні в яких областях не досягають високої концентрації. Процес переселення топонімів з Франції не відрізнявся інтенсивністю і в основному супроводжувався зміною звучання французьких назв у бік місцевої говірки. Топоніми, які прийшли з французької мови, майже повністю обмежуються прикметниками *beau, belle*: Beaurepaire, Beaudesert, Bellasize, Belvoir. Інші запозичення одиничні: The Prae (франц. Pге – невеликий луг), Delapre Abbey (франц. de la pre), Cowdray Park (франц. Coudraie – ліщина) [9, с. 123].

У деяких назвах використовується компонент *-mont* (франц. mont – гора): Eamont, Ridgmont, Grosmont.

Особливу увагу, на наш погляд, треба приділити вживанню в англійській топонімії конструкцій з французькими артиклями *le* та прийменника *en*. За результатами спостережень можна сказати, що артикль не вживається перед монолексемними топонімами і широко використовується перед додатковими визначеннями полілексемних топонімів: Clayton le Woods, Normanton le Heath. Можна припустити, що артикль є частиною конструкції, що описує розташування об'єкта: Chapel en le Frit, Bramton en le Morthen, Stretton en le Field. У ряді випадків прийменник випадає і утворюються поєднання типу Chapel le Feme, Walsham le Willows. Те, що дане твердження вірне, підтверджується паралельним функціонуванням пар, таких як Barton in the Willows – Barton le Willows. Взаємозв'язок англійських і французьких

прийменникових форм видно в порівнянні офіційних і місцевих варіантів назв: Thornton le Dale і Thornton Dale, Burgh le Marsh і Burgh in the Marsh. За даними матеріалами можна зробити висновок, що в сучасній англійській топонімії французький артикль сприймається в функції, близької до прийменника, тобто для визначення місцезнаходження об'єкту: Thornton le Moors, Houghton le Spring, Strainton le Vale – на болотах, коло струмка, у долині [8, с. 152].

Таким чином, аналізуючи етимологію топонімів Англії, можна простежити основні історичні моменти розвитку як країни, так і мови. Взаємодія з різними народами зробила свій внесок у формування топонімії Великої Британії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беленькая В. Д. Очерки англоязычной топонимики / В. Д. Беленькая. – М. : Высшая школа, 1977. – 227 с.
2. Блауберг К. В. Системный подход в современной науке. Проблемы методологии исследования / К. В. Блауберг, В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин – М. : Наука, 1970. – 245 с.
3. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика в ономастике / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – №6. – С. 37 – 48
4. Еремия А. И. Географические названия рассказывают / А. И. Еремия. – Кишинев : Штиинца, 1990. – 196 с.
5. Историческая ономастика : [сб. научн. работ / научн. ред. В. П. Нерозняк, Н. В. Подальская]. – М. : Наука, 1977. – 164 с.
6. Леонович О. А. В мире английских имён / О. А. Леонович. – М. : ООО "Издательство АСТ". – 2002. – 160 с.
7. Мурзаев Э. М. Принципы топонимики / Э. М. Мурзаев. – М. : Наука, 1964. – 139 с.
8. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – СПб. : ГЛОССА-ПРЕСС /КАРО, 2004 – 336 с.

9. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967. – С.123 – 283.
- 10.Серебренников Б.А. О методах изучения топонимических названий / Б. А. Серебренников // Вопросы языкознания. – 1959 – № 6. – С. 36 – 50.
- 11.Cameron K. English Place-Names / K. Cameron. – London : Batsford, 1961.
- 12.Ekwall E. The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names / E. Ekwall. – 4th edition. Oxford : Oxford University Press, 1960.
- 13.Elliott K. A Survey of the History of English Place-Names / K. Elliott. – Available at : heraldry.sca.org/names/engplnam.html.
- 14.Mills A.D. A Dictionary of English Placenames / A.D. Mills. – New York : Oxford University Press, 1991.
- 15.Reaney P.H. The Origin of English Place-Names / P.H. Reaney. – London : Routledge and Kegan Paul, 1960.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослава Миколаївна Бельмаз – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Наукові інтереси: історія англійської мови, порівняльно-історичне мовознавство, професійний розвиток викладачів вищих навчальних закладів, порівняльна педагогіка.